

УДК 94:338.43(497.11)”1941/1945”

Слободан Ђ. КЕРКЕЗ*

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

ИДЕОЛОШКЕ ОСНОВЕ АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ И СЕЛО ПОД ОКУПАЦИЈОМ 1941-1945.**

Айстиракџи: М. Недић је обраћао значајну пажњу на село и сељаке, имајући у виду њихову бројност, масу, традицију и чињеницу да је село било упориште српске државе у прошлости. У бројним говорима и приликама Недић се обраћао сељацима. У њима је видео главне произвођаче хране, људе који ће својим радом на њивама онемогућити глад. Сталешки концепт државе у Недићевој Србији заснивао се, за разлику од Немачке, на снази сељаштва. Супротно национал-социјалистичкој доктрини и политичкој пракси у области аграра, у Србији је значајна пажња била посвећена задругарству, које је требало да има врло значајну улогу у свеукупној аграрној политици.

Кључне речи: аграрна политика, идеологија, окупација, националсоцијализам, пољопривреда, сталешка организација, сељаци, село, пропанда, задругарство.

Окупирана Србија је за Трећи рајх представљала аграрни простор који је са осталим земљама Југоистока био значајан део Великог немачког привредног простора. Све је то требало да буде у функцији немачког ратног напора. Недићево схватање села и сељаштва, сељаштво је чинило

* Ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

** Рад је написан у оквиру пројекта *Мајеријална и духовна култура Косова и Мейхохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

скоро 80% становништва, произишло је из његове конзервативне политичке филозофије, али и чињеница да је опстанак могућ само ако село одржи Србију, и немачких захтева за повећањем пољопривредне производње. Ово схватање је подударно са немачким схватањем да Србији није потребан развој индустрије. Да је Немачка видела у Србији само аграрни привезак, најбоље говоре демонтаже, већ првих месеци рата, појединих индустријских објеката у Србији, Војно-техничког завода у Београду, Војно-техничког завода у Чачку и Лазаревцу, Вистада (Ваљевска индустрија *Сџанковић а.д.*) у Ваљеву, *Обилића* у Крушевцу, итд.

Националсоцијализам је у аграрној политици критиковао прилазе и решења либералне економије и либералног капитализма, подвргавајући, пре свега, аграр интересима нације и сматрајући аграрну политику делом опште народне и државне политике. Пољопривреда је стављена у службу националсоцијализма, са циљем да се створи „економски јака, духовно и морално здрава и физички снажна народна целина“.¹ Националсоцијализам је одбацивао и учење о тржишту као стожеру привреде и о сукобу економских интереса као њеном регулатору. Насупрот томе, аграрни интереси морали су да се подреде народним. Тим поводом Данило Грегорић пише: „Аграрна политика се има руководити захтевима, који произилазе из његових схватања о органскоме склопу друштва, о повезаности сталежа и о примату општег интереса над појединачним. Аграрној политици националнога социјализма није циљ да аграр унапреди сам за себе, да му повећа рентабилитет њега ради. Он тежи за тим да од њега направи инструменат своје опште националне политике. Несумњиво његова аграрна политика ради што интензивније на унапређивању села. Али мотиви, путеви и циљеви су потпуно различити од мотива путева и циљева либералистичне политике, зато што су постављени у однос према општеполитичким интересима нације, а не према јачању саме пољопривреде као такве“.²

Националсоцијалистичка аграрна политика је гледала дијаметрално супротно на значај земљорадње у односу на либерализам. Наиме, либерализам је видео у селу економску чињеницу, а у земљорадњи економску делатност усмерену на постизање добити. Националсоцијализам, пак, види у земљорадњи „сталеж исхране“. Д. Грегорић је писао: „Земљорадња постаје носиоцем одговорне функције народне исхране.

¹ Д. Грегорић, *Економска и социјална политика националнога социјализма и њене доктринарне основе* (докторска расправа), Београд, 1936, 190.

² Исто, 191.

Циљ њен не лежи у постизању што веће добити, већ у постизању што веће продуктивности, у што бољем подмирењу народних потреба за храном. Корисник аграрне политике није само пољопривредник већ цели народ. Земљорадња, односно пољопривредна делатност, има бити усмерена у правцу постизања највеће могуће добити за целину народа. Национални социјализам не жели тиме да створи од земљорадника привредника, који је оптерећен само дужностима и целу своју зараду треба да жртвује друштву. Напротив, он се стара да земљораднику обезбеди што сигурнију економску егзистенцију. Но, он то не чини зато, што сматра да земљорадника као таквог треба да унапреди, без обзира, па и на штету осталих друштвених редова. Све национално социјалистичне мере за унапређивање села и земљорада, диктиране су уверењем, да је ради народне целине и њенога просперитета неопходан снажан и здрав земљораднички сталеж“.³

Националсоцијалистичка аграрна политика разликовала се од свих дотадашњих аграрних политика ирационалном везом између народа и земље. Ирационални фактор у тој аграрној политици игра пресудну улогу. Тако, националсоцијализам сматра да само веза са земљом може обезбедити трајан извор народног здравља и снаге. На овај начин, везујући сељака за земљу, националсоцијализам жели да од њега направи чуваре културе, расних схватања и чистоте расе. Овакво схватање, које излази из оквира рационалних привредних и политичких момената, представља суштину аграрне политике националсоцијализма, одвајајући сељака од пољопривредника и одлучно тражећи очување и јачање сељака и његове везе са земљом. Оваква аграрна политика је, у ствари, сељачка политика, политика сељака, пре свега, а мање политика пољопривредника. Према националсоцијализму, сељак чува крв, расу и карактер народа. Генерацијама везан за земљу, а гледајући у њој не предмет за остваривање што веће добити за себе, већу сигурност и могућност обезбеђења живота за своје потомство, сељак представља посебан објекат, посебне бриге националсоцијализма. За темеље своје расне политике, националсоцијализам сматра расно-биолошке основе села, с једне, и његове духовне основе, с друге стране. А превасходни задатак његове политике према селу садржан је у тежњама да се селу обезбеди привредна егзистенција, неговање његових обичаја и брига за обезбеђивање независности од тржишних промена, као и брига за одржавање чистоће сељачке расе.⁴

³ Исто, 191-192.

⁴ Исто, 193-195.

Сталешка организација пољопривреде постављена је у Немачкој Законом од 13. септембра 1933. године. Тим Законом целокупна аграрна политика стављена је у руке представника сталежа исхране, односно државног органа, који је био надлежан за спровођење аграрне политике и управљач сталежа. Организација сталежа исхране регулисана је спроводбеним законским прописима донетим од 1933. до 1935. године. На челу сталежа исхране стајао је земаљски сељачки вођа, кога је постављао шеф државе. Под његовом непосредном управом налазила се целокупна структура сталежа исхране. Највише организације сталежа исхране су били Штаб земаљског сељачког вође и његов Управни уред. Штаб земаљског сељачког вође радио је на питањима која су се односила на врховно вођство сталежа и био је састављен од његових ужих сарадника. Врховно административно надлештво сталежа исхране био је Управни уред који се делио на 5 одељења. Прво одељење је било административно, друго се бавило сељаком као човеком, у домену трећег је била тржишна политика, четврто се бавило сељачким газдинством, а пето народним сељачким обичајима. Поред ових институција, у организацији сталежа исхране постојали су још и други органи: Земаљски сељачки савет, Земаљски сељачки сабор и Земаљски сељачки конгрес. У Земаљски сељачки савет улазила су лица која је одређивао земаљски сељачки вођа, у Земаљски сељачки сабор функционери сталежа исхране, а у Земаљски сељачки конгрес улазили су представници сељака из целе земље. Сталеж исхране био је организован на територијалном принципу – имао је 19 покрајинских, односно обласних, сељачких организација, које су се делиле на одређен број окружних сељачких организација. Основна организациона јединица сталежа исхране била је месна сељачка организација. У неким окрузима постојале су и среске организације сталежа исхране. На челу покрајинске организације стајао је обласни сељачки вођа; његов Управни уред се такође дели на пет одељења (као и Управни уред земаљског сељачког вође). И у покрајинској организацији сталежа исхране постојали су сељачки савети, сабори и конгреси. Окружне организације имале су исту организациону структуру и биле су потчињене окружним сељачким вођама, док среске организације сталежа исхране нису имале своје уреде, већ само среске сељачке вође без административних функција. На челу месних сељачких организација, које нису имале одељења, налазиле су се месне сељачке вође, итд.⁵

⁵ Исто, 201-202.

Немачки систем сталешке организације у овој области (у сталезу исхране) разликовао је четири основне групе чланова:

- „1) Лица, која непосредно раде у пољопривредној производњи; овамо спадају власници, закупци, корисници свих врста пољопривредних газдинстава, чланови њихових породица и радници, намештеници или чиновници који учествују у пољопривредној радности;
- 2) Земљорадничке задруге, и то како поједине задруге тако и њихови савези и њихове ревизијске организације;
- 3) Физичка и правна лица, која се баве сеоском трговином или прерадом и дорадом пољопривредних производа; и
- 4) Савези и корпорације, који као такви улазе у сталез исхране. То су, углавном приватне установе, чији циљеви захтевају да стоје под контролом сталеза исхране. Овамо улазе разни женски савези, чији је делокруг село, домаћичке школе, савез болесничких благајни, друштво за унапређивање унутрашње колонизације и др.“⁶

Овако свеобухватну организацију сталеза исхране националсоцијалистичка доктрина је сматрала нужном како би се могла водити диригована тржишна политика, која је представљала основу његове пољопривредне политике и одлучан покушај елиминисања тржишних закона и правила из ове, врло важне привредне гране.

Сталешки концепт државе у „Недићевој Србији“ заснивао се, за разлику од Немачке, на снази сељаштва. Супротно националсоцијалистичкој доктрини и политичкој пракси у области аграра, у Србији је значајна пажња посвећена задругарству, које је требало да има врло важну улогу у свеукупној аграрној политици. У Немачкој, пак, задругарство је било секундаран фактор у пољопривреди. У прошлости и савремености, традиција задругарства, „била је резервисана“ за словенске земље, нарочито Русију, Србију и Бугарску. На западу Европе, задругарство је било само економски чинилац, односно један од облика економског удруживања. Националсоцијализам није укидао задружне институције, али су оне имале незнатну улогу. Улазиле су у немачку „сталешку зграду“, али као фактор без већег значаја. Уколико је у Немачкој постојала кредитна задруга, она је више наликала на сеоску банку него на задругу, док су прерађивачке задруге живеле као један од облика економског удруживања. Једном речју, у Немачкој задругарство није било

⁶ Исто, 203-206.

изражени социјални чинилац, тј. традиционални облик друштвеног живота, што је било карактеристично за словенски свет.

Недић је обраћао значајну пажњу на сељаке, имајући у виду њихову бројност, масу, традицију и чињеницу да је село било упориште српске државе у прошлости. У бројним говорима и порукама Недић се обраћао сељацима. Поред изнетих, објективних фактора, Недић је у сељацима видео главне произвођаче хране, људе који ће својим радом на њивама онемогућити глад. Тражио је од сељака да засеју своја поља и да рачунају на помоћ „државе“. У циљу стапања и изједначавања са сељацима, које је готово идентификовао са српским народом, називао их је „браћом“. Јануара 1942. године даје им савете и захтева да га слушају: „Ето то вам је мој други савет, братски и рођачки, искрен и некористољубив. Ви сте ме пре послушали, нисте се покајали; послушајте ме и сада. Ја знам да ће они из Лондона рећи: да сам издајник, јер вас саветујем да останете мирни. Они вам говоре да се буните и гинете. Ја вам велим да радите. Наш је спас само у раду. Они вас саветују: да не радите, јер то није ради вас. Ја вам овако говорим што вас волим и што знам како вам је, јер сам међу вама и са вама заједно, а они вас саветују да гинете њих ради. Ја вам обећавам мирно, радно пролеће; они вас хушкају тајно и јавно, да вам пролеће буде криво, да опет Србијом завлада јаук и писак, да се посеју згаришта и гробља, да завлада свуда само црна смрт. Ја знам да ви то нећете. Ја знам да ви проклињете оне одроде и децокрадицу, који тргују са српским светињама по Лондону. Ви знате да вам ја говорим из ваше средине, познавајући и ваше жеље и ваше невоље и знајући шта је по српски народ за сада корисно, а они из Лондона подмирују не српске, већ туђе интересе и туђе рачуне.

Зато, драга браћо сељаци, пролеће не треба да буде криво по вас, како желе они из Лондона, но корисно, српско пролеће, пуно рада, благостања и среће. Знам да ћете ово друго изабрати по сили вашег чистог, ничим не окаљаног, здравог сељачког разума“.⁷

Свестан колико Србија зависи од села, генерал Недић запомаже да остану верни земљи и да не напуштају село: „Не напуштајте село и земљу; не занемарујте земљорадњу, сеоску привреду и своју производњу; и не одричите се позива који вам је од отаца у наслеђе остао. Не треба да заборавите: Ваше је занимање најлепше и најплеменитије. То је занимање најсамосталније од свих других и најкорисније од многих

⁷ *Говори генерала Милана Недића, председника Српске владе, Београд, 1943, 62-63.*

других. Земљорадник је у истини слободан човек. Слободан по томе што је у стању да сам стече све што му је за живот потребно.

Тај слободан живот не замењујте ни којим другим.

Не идите у град на рад, кад вас у селу већ очекују толики земљораднички и привредни послови.

Не бавите се спекулацијом: не напуштајте свој посао, да бисте у своме или неком другом селу куповали животне намирнице, па их после у граду два или три пута скупље препродавали.

То је искоришћавање града и велике невоље градског становништва, док су, у ово тешко доба, за све нас, село и град дужни да једно другог прихвате и узајамно помогну. Таква се трговина не приличи честитом сељаку, брату Србину и правом домаћину. Она је штетна и селу и граду.

Доносите у град и продајите само оно што сте сами произвели.

Останите верни земљи својој и своме раду на селу. Тамо сте ви као грађани најслободнији и као привредници најјачи.

Останите где сте, чувајте своју земљу, челичите на њој своју снагу радом без предаха. Учините је сталним извором богатства и свога и своје много напаћене Отаџбине, Мајке Србије.

Снага наше земље и њена животна сила зависна је од привредног благостања и од ваше привржености на њој.

Земља ваша је ваш понос, ваше богатство. Обрадите је данас у смислу учења које смо вам дали кроз свој пољопривредни план – обрадите и најмањи кутак своје слободне земље, тако да бисте и отуда добили што веће користи“.⁸

У питању је била борба за хлеб и живот, у време велике оскудице хране, слабе обраде земље, метежа, великих миграционих кретања. Отуда ће августа 1942. године, захтев за хлебом и радом, Милан Недић поставити као питање националног доказивања и људскости, истичући: „Долази час, браћо земљорадници, да покажете да сте Срби, да сте људи. Од ваше човечанске савести, од нашег српског осећања, од нашег родољубља зависи да ли ће битка за српски хлеб насушни бити у потпуности добијена. Јер ако ви земљорадници, све до једнога, не будете један део вишка наше производње, које ће вам се платити, поштедно предали нашим надлежним властима, онда је сигурно да ће у једном делу српског народа наступити глад, а можда и умирање од глади“.⁹

⁸ Исто, 106-107.

⁹ Исто, 139.

Пољопривреда је у квислиншкој Србији била један од најзначајнијих управних ресора. Мада Универзитет у Београду није званично радио за време рата, катедра за пољопривреду је била обновљена како би давала стручне савете Министарству пољопривреде и народне исхране.¹⁰ За разлику од Трећег рајха, у Србији се задржало (сагласно великој традицији) 3.899 задруга, са 353.219 чланова (пред рат их је било 5.284 са 563.287 чланова).¹¹ Рад ових задруга координирао је Главни задружни савез. Придајући велику пажњу пољопривредној производњи у окупираној Србији, на предлог шефа Привредног штаба војног заповедника у Србији, Недићево Министарство пољопривреде и народне исхране се издвојило из састава Министарства народне привреде и наставило да делује као посебан ресор.¹² Маја 1943. године за председника Главног савеза српских земљорадничких задруга, именован је др Танасије Митровић, који је био редовни професор Пољопривредног факултета на Универзитету у Београду. И остали чланови овог координирајућег тела, такође су били афирмисани пољопривредни стручњаци.¹³

Одељење за „државну пропаганду“, при Председништву Министарског савета, на челу са Ђорђем Перићем, организовало је слање екипа предавача по окрузима и срезовима Србије да држе предавања и да наглашавају да је сељаштво „најнапреднији слој друштва“ у Србији. У својству предавача појављивали су се просветни радници, свештеници, председници општина, срески и окружни начелници, чланови Недићеве владе. Недић је, сем путем говора, општио са сељацима и пријемом у Београду „виђенијих сеоских домаћина“, са територије целе Србије. Његови гости били су, 28. марта 1942. године, сељаци из Мачве; 17. априла 1942. године, сеоски домаћини из Поцерине и Тамнаве; 29. априла 1942. године, сеоски домаћини Колубаре; 19 маја 1942. године, сељаци из ужичког краја; 22. маја 1942. године, сељаци из рамског, пожаревачког и голубачког среза; 8. августа 1942. године, сељаци из трнавског и љубићког среза; 13. децембра 1942. године, сеоски домаћини из Расине, а 27. децембра 1942. године, сељаци из

¹⁰ М. Борковић, *Контрареволуција у Србији, Квислиншка ујрава 1943-1944*. књ. 2, Београд, 1979, 16.

¹¹ *Ново време*, бр. 40, 26. јули 1941; *Српско село*, бр. 19, 10. јануар 1942.

¹² АВИИ, НА, ф. 2, рег. бр. 1/1. – Наредба војног заповедника у Србији, 26. јули 1941.

¹³ М. Борковић, нав. дело, 18.

трстеничког среза.¹⁴ До оваквих сусрета долазило је и током 1943. и 1944. године, тј. све до ослобођења Србије.

У свом меморандуму, кога је 1. јануара 1943. године (два меморандума) упутио војном заповеднику у Србији, Паулу Бадеру, Милан Недић износи мотиве оваквих сусрета са сељацима и из најудаљенијих делова Србије.

„Прожет неминовном потребом чврсте и добро смишљене организације, која би најбоље одговарала духу и животним условима српског народа, почео сам, одмах по мом ступању на власт, да позивам најбоље људе, домаћине и национално свесне елементе из свих делова Србије и ступио сам с њима у контакт. Жеља ми је била да на тај начин успоставим живу и непосредну везу између српског народа и моје владе. Најугледнији домаћини, чак из најудаљенијих крајева Србије, одазивали су се мојим позивима, без обзира на опасности којима су се излагали. Дошли су у Београд, где су неколико дана остали као моји лични гости. Они су се једнодушно сагласили са мном у оцени садашње ситуације српског народа и њених најжитнијих и најнеодложнијих потреба“.¹⁵

У оквиру Недићеве „планске политике“ повећавање пољопривредне производње, начина коришћења и чувања производа, начелник Ужичког округа, својом Наредбом од 6. августа 1942. године, захтева: „Да се цео овогодишњи принос кукуруза, пшенице, јечма, ражи, зоби, крушника, хељде, као и других њима сличних земљорадничких производа, на најекономичнији начин искористи, водећи при томе строго рачуна, да се најпажљивије прикупи и склони на сигурно место, у добре амбаре и таване; Да се све произведено поврће у овој години прикупи на најбољи начин, преради и спреми за наступајућу зиму; Да се овогодишњи род шљива, јабука, крушака и другог воћа што више преради у хранљиве воћне прерађевине; већ сада треба мислити и побринути се да се у што већој мери засеју озими усеви: пшеница, јечам, раж, овас, а од поврћа: спанаћ, итд.“¹⁶ У истом смислу, давани су, у новинама, бројни савети сељацима шта треба да раде у појединим месецима током године. У чланку „Шта треба да ради сељак у септембру“, наводи се:

¹⁴ *Ново време*, 29. март 1942; 18. април 1942; 30. април 1942; 20. мај 1942; 23. мај 1942; 9. август 1942; 13. децембар 1942; и 27. децембар 1942.

¹⁵ АВИИ, Микротекa, НАВ-Н-Т-501, рол. 256, мф. 907 – 923.

¹⁶ ИАУ, збирка плаката, прогласа и објава 1941-1945. – Наредба начелника Округа ужичког, 6. август 1942.

„На дому: довршавај започете грађевинске радове; припремај семе за јесењу сетву и испитај клијавост; тријериши семе пре сетве и запраши га; припреми справе за обраду земље и сетву озимих усева и оправи их; опреми и оправи сушнице за сушење шљива, дрва и остало потребно и почни са сушењем; Код стоке и живине: стоку правилно храни и негуј; учествуј са приплодним грлима на изложбама које организује подружница Српског пољопривредног друштва, задруга или која друга организација; храни обилније живину да би се боље снабдела перјем и да би боље носила за време зиме; нови кукуруз немој давати живини јер ће од њега да угине; На њиви, ливади и пашњаку: вади, прибирај и смештај кромпир у просторије које су слабо осветљене и у којима има довољно промаје; бери кукуруз, суши га ако није потпуно зрео, и смештај га у кош; сеци кукурузовину, везуј је у снопове и садевај у купе или сецкај и мешај са зеленом храном и пуни силос јаме; сеј озими грашак и граорицу у мешавини са озимим овсом или пшеницом; сеј озими лан; коси и скупљај отаву, луцерку и детелину; У башти: праши и заливај поврће ако је потребно; прибирај семе од зрихих плодова; од зрелог парадајза кувај сокове и пекмез и сувишне количине уновчавај; доврши сетву спанаћа, салате, озимог грашка; сеј лукове и јагоде; У воћњаку и расаднику: доврши калемљење воћних младица у растилу; спремај земљу, измеравај и копај јаме за сађење воћака и наручуј потребне саднице; зрело воће бери и оно које се може чувати смештај у подесне одаје, а остало уновчавај, суши или кувај; прикуљај семе оних воћака, које раније ниси прикушио; припреми земљу за сетву семена, или ако хоћеш да га сејеш у пролеће, припреми све што је потребно за стратификовање; У винограду и подруму: припреми винске судове, потребне справе и алат за бербу и прераду грожђа; пери, запаруј и сумпориши винску бурад, бачве и каце; испитуј количину шећера у грожђу и почни бербу кад грожђе буде потпуно зрело; подрум спреми, опери и дезинфикуј паљењем сумпора; На пчеларнику: прегледај кошнице и вади сувишне количине меда; припреми потребан материјал за узимљавање пчела, итд.“¹⁷

Све ове мере и Недићева удварања српском селу и сељаштву мало су помагала у одбацивању политике принудног откупа, изазивајући незадовољство сељака. Село је било свесно да је Недић извршни орган немачке окупационе политике за експлоатацију села, независно од интерних неспоразума квислиншке владе и Привредног штаба

¹⁷ *Српски народ*, 4. септембар 1942.

војног заповедника у Србији о разрезу нових количина жита, односно њиховог извоза из Србије у Трећи рајх.¹⁸

Недићева влада прешла је на планску пољопривредну производњу 17. фебруара 1942. године. Наредбом о планској производњи истицало се следеће: „У сврху појачања и осигурања пољопривредне производње, сви власници земље по селима и градовима обавезни су да у 1942. години обраде или даду у закуп своју пољопривредну површину способну за обраду, уколико њихово право располагање није ограничено законом или уговором... Сваки власник, односно корисник површина подобних за пољопривредну производњу дужан је одмах, и најдаље до 1. марта 1942. године известити Управу да ли ће напред означене површине сами обрадити, односно дати под закуп или у део. Уколико сам не обрађује, мора најкасније до 10. марта издати другоме у обраду и о томе посебно обавестити општинску управу. У случају да власник, односно корисник земље у прописном року не извести општинску управу да ће своју земљу сам обрадити, односно дати другом у обраду, општинска управа је дужна да: а) односне површине уступи по месним обичајима другоме у обраду за 1942. годину; б) уколико се другоме такво земљиште не може издати у обраду, по месним обичајима, општинска управа ће то земљиште издати бесплатно другом лицу или га сама обрадити за рачун општине, без икакве накнаде власнику, односно кориснику земље, тако да ни једна стопа оранице не остане необрађена... За подмирење основних животних потреба нашега народа, сваки власник, односно корисник пољопривредног имања, дужан је сејати и гајити на одређеним површинама свога имања одређене културе, које су прописане у плану о пољопривредној производњи... У циљу благовремене обраде свих обрадивих површина земље у свим општинама (сеоским и градским), образоваће се радне јединице – мобе, људске и сточне радне снаге. Имања инокосних и сиромашних пољопривредника чији су власници погинули или заробљени, општина ће обрадити кулуком. За спровођење наредбе о планској пољопривредној производњи, одређени су руководиоци (председници општина – сеоских и градских)... Министарство просвете и црквене власти, издаће потребна наређења да учитељи, професори, свештеници и школска омладина, узму активног учешћа у спровођењу планске пољопривредне производње у 1942. години и радом и пропагандом...

¹⁸ АВИИ, НАВ-Н-Т-120, 200/153773-75.

Ко не би извршио одредбе ове наредбе, као и упуте и наредбе власти и органа којима је поверено спровођење планске пољопривредне производње, бива кажњен новчано од 200 до 5000 динара, а у тим случајевима и бесплатним принудним радом од 5 до 60 дана, а поред тога одређени му рад и посао извршиће се на његов рачун“.¹⁹

Влада Милана Недића издавала је уредбе о планској пољопривредној производњи и наредних година окупације, све до ослобођења Србије (15. марта 1943. године за 1943. годину и 19. октобра 1943. године за 1944. годину).²⁰ Оваквим и сличним наредбама пружан је отпор у готово свим крајевима Србије током целог периода рата и окупације услед чега су ефекти њихове реализације били више него минимални.

Као и у индустрији, тако се и у пољопривреди осећала велика несташица радне снаге. Сељаци, као најбројнији слој, били су расејани по војним формацијама, заробљеничким логорима, концентрационим логорима; позивани су на принудне радове и регрутовани за рад у Бору, Костолцу и другим рудницима. О степену оскудице у радној снази сведочи податак да је Недићева влада 1942. и 1943. године била принуђена да спроводи принудну мобилизацију за јавне радове. У наређењу Милана Недића, 1. априла 1942. године, упућеном Министарству унутрашњих послова, истиче се: „Многи председници општина и домаћини људи, који патријархално српски гледају на прилике и догађаје говорили су ми да по нашим селима још увек има велики број пролетера сељака који немају ни своје земље ни свога одређеног рада већ по целе дане и ноћи седе по механама, банче и праве нереди. Ови људи, иако не раде, имају од некуда новца. При овим седељкама говори се много о политици и ту падају и тешке неосноване речи о влади и њеном раду, па чак и о окупатору... Како овакав живот и рад ових сељачких пролетера може да има и врло тешких последица по ред и безбедност, то наређујем да се о њима води евиденција ради стављања под контролу и евентуалног удаљења на радове из села и вароши, у интересу реда, мира и безбедности“.²¹

Националсоцијалистичка доктрина аграрне политике била је позната и пре окупације преко изворних радова немачких писаца који су се бавили аграром и сељаштвом у склопу немачког друштва после 1933. године и освајања власти од стране нациста, али и југословенских,

¹⁹ Службене новине, 20. фебруар 1942; *Ново време*, 18. фебруар 1942.

²⁰ Службене новине, бр. 82, 19. октобар 1943.; АВИИ, Нда, к. 18.

²¹ АВИИ, Нда, к. 59, рег.бр. 1/6-3.

односно српских епигона њиховог учења, пре свега Данила Грегорића и других. Отуда је окупација Србије дочекана са познавањем немачке доктрине бар у кругу дела интелектуалаца и политичара који су се приклонили пронемачком режиму. На тој основи никла је пропаганда која је популарисана и сматрана спасоносном за српско село. Из немачке праксе преузимане су и поједине аграрно-производно-административне мере, попут пољопривредног плана. Међутим, Недић и теоретичари који су подржавали вазални режим и настојали да га учврсте и дубље вежу за немачко искуство, нису могли да не уносе у своју визију обнове српског села и особене састојке који су проистицали из властитог националног сазнања из прошлости и садашњости српског села. Анализа Недићевих говора упућиваних сељаштву показује да су сељак, село, аграрни просперитет, улога земљорадње у средишту његове пажње. У ствари, политика према селу нужно је произилазила и из концепта М. Недића о сталешкој држави у којој је стуб требало да представља сељаштво. Категорије које Недић користи говоре вишезначно: о значају села са становишта преживљавања народа у трагичној ситуацији пораза, подељености, биолошког уништавања Срба; о идеализацији села; конзервативним погледима на трговину и друга сродна занимања која отуђују сељака од основне делатности; везивању земљорадње за статус слободе. Не зачуђује да Недић, независно од својих склоности, обраћа толику пажњу на српског сељака, имајући у виду да је у питању најмногобројнији слој српског друштва. Недићева идеолошко-политичка иступања пред сељацима такође показују једну велику бригу која се огледала у сугерисању низа аграрно-техничких, агрономско-ветеринарских и других сродних савета сељацима, супротно искуству предратних политичара који су се тек номинално водили као земљораднички прваци, будући ошкрвани страначким борбама, партијским интересима, изборним рачуницама. Недићеву бригу према селу опредељивали су и сасвим прозирни политички интереси одређени немачким захтевима за храном и наплатом контрибуција за војно-окупациони режим. С друге стране, Недић је у сељаштву гледао најотпорнији и најконзервативнији слој српског друштва којем су стране „новотарије“, нове идеологије, нове вође и интернационалистичка идеологија, рачунајући да ће на тај начин још више подстаћи отпор српског села и сељаштва против народнослободилачког покрета и његовог утицаја. Мада је устанак био угушен у јесен 1941. године, уз помоћ немачких оперативних дивизија, отпор није био скршен, нити активност против окупатора престајала,

како на југу и истоку Србије, тако и на реокупираним подручјима тзв. Ужичке Србије. За реорганизацију пољопривреде на основама нове аграрне политике требало је искористити задругарство, чији су корени у Србији били више него дубоки. Колику је пажњу Недић обраћао обнови задругарства, показују готово сви његови говори и обраћања српском сељаку. Планско усмеравање пољопривреде пренето је у целости из немачке праксе, али није могло дати резултат из низа подробно испитаних фактора (недостатак радне снаге, семена, слаба агротехничка основа, непрестане борбе са „комунистима“, немачки захтеви за употребом сељака на неким пречим војно-економским пословима итд.).

Међу главним проблемима српског села, независно од ирегуларних ратних услова, били су врло низак ниво производње и продаја производа у бесцење. Узроке налазимо у малим и раздробљеним земљишним поседима који нису могли издржавати домаћинства. Уз то, неписменост и бежање од модернизације пољопривредне производње одбијали су сељаке од мењања стечених навика. На селу није било ни слоге, а политика и партија још пре рата затровали су односе између сељака. Непросвећени и необучени сељак није био спреман да уноси нове технологије у пољопривредну производњу. За модерну производњу сељак се морао обучити, али је то у оваквим условима било немогуће извести.

Тешка стварност ојађене и окупиране Србије и подређеност Недића немачкој окупационој власти учинили су и да се у сфери производње не постигну замишљени циљеви. Лако је било прокламовати циљеве, али врло тешко остварити. Село није имало ни довољно радних руку, а рат и окупација ометали су остваривање квислиншких замисли. Отпор села овим мерама био је главни фактор неуспеха задружне политике и диригованог планирања у области производње. Српско село није никада прихватило Недићеву концепцију о „новој Србији“ у Хитлеровој „новој Европи“.²² Али, пољопривредно богата Србија није током рата доживела стално присутну глад као неки други крајеви Југославије, као они у динарском подручју, и поред извоза у Трећи рајх и исхране окупационих војски. О неком унапређивању производње, модернизацији и рационализацији ове привредне гране, готово да се не може ни говорити. Приче и прозирна пропаганда су биле једно, а лице живота у тешким ратним условима под окупацијом сасвим нешто друго.

²² Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992, 474.

Литература

- Борковић 1979: М. Борковић, *Контирареволуција у Србији*, Квислиншка управа 1943-1944. књ. 2, Београд.
- Грегорић 1936: Д. Грегорић, *Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе* (докторска расправа), Београд.
- Петрановић 1992: Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд.

Новине и часописи

- Ново време* 1942, 1943.
- Службене новине* 1942, 1943.
- Српски народ* 1942.

Архивска грађа

- АВИИ, НА, ф. 2, рег. бр. 1/1. – Наредба војног заповедника у Србији, 26. јули 1941.
- АВИИ, Нда, к. 59, рег.бр. 1/6-3.
- АВИИ, НАВ-Н-Т-120, 200/153773-75.

Slobodan Đ. KERKEZ

IDEOLOGICAL FUNDAMENTS OF THE AGRARIAN POLITICS IN THE OCCUPIED SERBIA AND VILLAGE UNDER THE OCCUPATION 1941-1945

Summary

The author states that M. Nedić paid a considerable attention to the village and peasants bearing in mind their number, tradition and the fact the village were the foothold of the Serbian state in the past. Nedić addressed to the villagers in numerous occasions and numerous speeches. They were seen as main food producers, and people who eliminate hunger by their work at the fields. A class-related concept of the state in Nedić's Serbia, differently from the German one, was based upon the strength of peasantry. Contrary to the National-socialist doctrine and political practice in the field of agrarian economy, in Serbia a considerable attention was paid to co-operative movement, which was supposed to have an important role in overall agrarian policy.

Key words: agrarian policy, ideology, occupation, National-socialism, agriculture, class-related organization, peasants, village, propaganda, co-operative movement